

УДК 342.1

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.19>

ПРАВО НА ОСВІТУ У СИСТЕМІ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ТА СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Берч В.В.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства

Ужгородського національного університету

ORCID: 0000-0002-3837-4724

Берч В.В. Право на освіту у системі конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Встановлено, незважаючи на універсальне визнання права на освіту як одного з основоположних прав людини, закріпленого в міжнародних документах та конституціях багатьох держав, у реалізації цього права на національному та глобальному рівнях існує ряд суттєвих викликів, серед яких нерівний доступ до якісної освіти, обмеження можливостей для окремих соціальних груп, а також необхідність адаптації освітніх систем до швидко змінюваних умов сучасного світу.

Підкреслено, право на освіту є одним із фундаментальних прав людини, закріпленим в конституціях багатьох країн світу та міжнародних документах та визнається не лише як важлива індивідуальна свобода, але й як необхідна умова для розвитку демократії, правової держави та соціального прогресу.

Зауважено, право на освіту, як важливий компонент системи прав і свобод людини, характеризується рядом основних ознак: *універсальність* – право на освіту належить кожній особі без будь-яких винятків або обмежень за ознаками статі, раси, національності, мови, релігійних переконань, соціального походження, стану здоров'я, переконань чи будь-яких інших ознак; кожна особа має рівні можливості для доступу до освіти на всіх її рівнях, зокрема, йдеться також про подолання гендерної нерівності, а також нерівності, пов'язаної з фізичними чи психічними обмеженнями, соціально-економічним статусом чи місцем проживання; *доступність* для всіх, що означає відсутність будь-яких бар'єрів, які можуть перешкоджати особі отримати освіту (як фінансових бар'єрів, так і бар'єрів, пов'язаних з місцем проживання, соціальним статусом або особливими потребами людини); *якість процесу реалізації права на освіту*, що передбачає не лише доступ до освітніх установ, але й гарантію отримання якісної освіти, що сприяє повному розвитку людської особистості; *адаптивність* – система освіти по-

винна бути гнучкою і адаптованою до потреб різних груп населення, включаючи осіб з особливими освітніми потребами, мігрантів, національні меншини та інші вразливі групи.

Резюмовано, право на освіту є невід'ємною частиною системи конституційних прав та свобод людини і громадянина та лежить в основі розвитку справедливого та вільного суспільства, забезпечуючи кожній людині можливість реалізувати свій потенціал та активно брати участь в житті суспільства. Забезпечення доступу до якісної освіти для всіх без винятку є ключовим завданням держави та міжнародної спільноти на шляху до досягнення сталого розвитку та зміцнення прав людини.

Ключові слова: права і свободи, право на освіту, навчання, міжнародні стандарти.

Berch V.V. The right to education in the system of constitutional rights and freedoms of a person and a citizen.

It was established that, despite the universal recognition of the right to education as one of the fundamental human rights enshrined in international documents and the constitutions of many states, there are a number of significant challenges in the implementation of this right at the national and global levels, including unequal access to quality education, limitations of opportunities for individual social groups, as well as the need to adapt educational systems to the rapidly changing conditions of the modern world.

It is emphasized that the right to education is one of the fundamental human rights, enshrined in the constitutions of many countries of the world and international documents and is recognized not only as an important individual freedom, but also as a necessary condition for the development of democracy, the rule of law and social progress.

It is noted that the right to education, as an important component of the system of human rights and freedoms, is characterized by a number of main features: universality – the right to education belongs to every person without any exceptions or restrictions based on

gender, race, nationality, language, religious beliefs, social origin, state of health, beliefs or any other characteristics; every person has equal opportunities for access to education at all levels, in particular, it is also about overcoming gender inequality, as well as inequality related to physical or mental limitations, socio-economic status or place of residence; accessibility for all, which means the absence of any barriers that can prevent a person from getting an education (both financial barriers and barriers related to the place of residence, social status or special needs of a person); the quality of the process of realizing the right to education, which includes not only access to educational institutions, but also the guarantee of obtaining a quality education that contributes to the full development of the human personality; adaptability – the education system should be flexible and adapted to the needs of different population groups, including persons with special educational needs, migrants, national minorities and other vulnerable groups.

In summary, the right to education is an integral part of the system of constitutional rights and freedoms of a person and a citizen and is at the basis of the development of a fair and free society, providing every person with the opportunity to realize their potential and actively participate in society. Ensuring access to quality education for everyone without exception is a key task of the state and the international community on the way to achieving sustainable development and strengthening human rights.

Key words: rights and freedoms, the right to education, training, international standards.

Постановка проблеми. Незважаючи на універсальне визнання права на освіту як одного з основоположних прав людини, закріпленого в міжнародних документах та конституціях багатьох держав, у реалізації цього права на національному та глобальному рівнях існує ряд суттєвих викликів, серед яких нерівний доступ до якісної освіти, обмеження можливостей для окремих соціальних груп, а також необхідність адаптації освітніх систем до швидко змінюваних умов сучасного світу.

Проблема загострюється соціально-економічними нерівностями, географічними та культурними бар'єрами, що впливають на можливість отримання освіти. Таким чином, необхідно визначити ефективні шляхи подолання цих бар'єрів та розробити стратегії, що сприятимуть повній реалізації права на освіту для кожної людини, як це передбачено конституційними гарантіями та міжнародними зобов'язаннями.

Стан опрацювання. Досліджувана проблематика була предметом наукового аналізу таких учених як: М. Баймуратов, Ю. Бисага, Д. Белов,

М. Буроменський, Г. Жукова, В. Продан, О. Шеломовська та ін.

Метою статті є дослідження права на освіту у системі конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу. Право на освіту є одним із фундаментальних прав людини, закріпленим в конституціях багатьох країн світу та міжнародних документах та визнається не лише як важлива індивідуальна свобода, але й як необхідна умова для розвитку демократії, правової держави та соціального прогресу.

Слід підкреслити, що право на освіту відіграє ключову роль у реалізації інших основоположних прав і свобод людини. Безперечно освічена особа має більше можливостей для реалізації свого потенціалу, участі в культурному, соціальному та політичному житті суспільства, поряд із зазначеним, освіта сприяє формуванню критичного мислення, необхідного для активної громадянської позиції.

У більшості конституцій право на освіту визначається як базове фундаментальне право кожної особи. Наприклад, Конституція України у статті 53 гарантує кожному право на освіту. Отримання повноцінної загальної середньої освіти є обов'язковим для всіх. У свою чергу, держава гарантує, що освіта на рівнях дошкільної, загальної середньої, професійної, вищої освіти буде доступною та безкоштовною у державних та місцевих освітніх установах. Зазначена норма Основного Закону також регламентує підтримку розвитку освітніх програм на різних рівнях, включаючи позакласну та післядипломну освіту, різноманітні методи навчання, надання державних стипендій та забезпечення пільг для студентів та учнів [1].

На міжнародному рівні право на освіту регулюється низкою документів. Основоположною є стаття 26 Загальної декларації прав людини, яка проголошує, що кожна людина має право на освіту, освіта має бути безкоштовною, принаймні на початковому та фундаментальному етапах [2]. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права деталізує ці положення, наголошуючи на обов'язку держав забезпечувати рівний доступ до якісної освіти для всіх [3].

Варто звернути увагу і на положення Конвенції з подолання дискримінації в освіті, котра серед іншого регламентує, що освітній процес має на меті всебічний розвиток особистості і виховання поваги до прав людини та фундаментальних свобод, а також повинен сприяти взаєморозумінню, толерантності, та дружбі між різними націями, етнічними, чи релігійними групами [4].

Конвенція про права дитини 1989 року, встановлює, що країни-підписанти визнають освітні права дитини і прагнуть до поступового втілен-

ня цих прав на засадах рівності можливостей. З цією метою вони здійснюють ряд заходів, включно з впровадженням безоплатної обов'язкової початкової освіти; підтримкою розвитку всіх форм середньої освіти, включаючи загальну та професійну, забезпеченням її доступності для кожної дитини, запровадженням безоплатної освіти та, за потреби, наданням фінансової підтримки; забезпеченням можливості отримання вищої освіти на основі індивідуальних здібностей за допомогою всіх доступних засобів; забезпеченням доступу до освітніх та професійних матеріалів для всіх дітей; та вживанням заходів для забезпечення регулярного відвідування шкіл і зменшення відсотка дітей, які припинили навчання [5].

У 1974 році на Генеральній конференції ЮНЕСКО було ухвалено Рекомендації щодо сприяння освіти з орієнтацією на міжнародне розуміння, співпрацю та мир, а також на виховання в душі поваги до прав людини і основоположних свобод. Документ включає в себе ряд орієнтирів для різних рівнів та форм освіти, серед яких важливо виділити такі аспекти:

- введення міжнародної перспективи в освітній процес на всіх її рівнях і в усіх формах;
- поглиблення розуміння та поваги до різноманітності народів, їхніх культур, цивілізацій, цінностей і життєвих шляхів, в тому числі культур місцевих етнічних груп та інших націй;
- усвідомлення зростаючої взаємозалежності людей і держав у глобальному масштабі;
- розвиток навичок міжособистісного спілкування;
- осмислення не лише прав, але й обов'язків, які лежать на індивідах, соціальних групах та націях у взаєминах між собою;
- розуміння важливості міжнародної солідарності та співпраці;
- заохочення до активної участі кожної особи у вирішенні проблем свого суспільства, країни та світової спільноти загалом [6].

В 1994 році була ухвалена Саламанська декларація та Рамкові дії щодо навчання людей з особливими потребами, яка підкреслює, що кожна дитина має фундаментальне право на освіту та повинна мати змогу здобувати і підтримувати адекватний освітній рівень. Зазначений документ визнає, що кожна дитина є унікальною зі своїми інтересами, здібностями та освітніми потребами, а також встановлює принципи для створення освітньої системи та розробки освітніх програм, які враховують це різноманіття характеристик і потреб.

Згідно з Декларацією, діти з особливими освітніми потребами мають право на навчання у загальноосвітніх школах, які мають адаптувати умови навчання з використанням педагогічних підходів, орієнтованих на дітей, для задово-

лення цих потреб. Декларація закликає уряди забезпечити освітні системи вищим пріоритетом у політичних та бюджетних рішеннях, щоб охопити всіх дітей незалежно від їх індивідуальних особливостей чи викликів, закріпити принцип інклюзивної освіти на законодавчому або політичному рівні, розробляти пілотні проекти, сприяти обміну досвідом з країнами, які мають розвинені інклюзивні шкільні системи. Також документ звертається до міжнародного співтовариства, у тому числі до міжнародних організацій та спеціалізованих установ, з проханням збільшити їх внесок у технічну співпрацю, підсилити взаємодію та створити мережі для більш ефективної підтримки комплексного забезпечення спеціальної освіти для осіб з особливими освітніми потребами [7].

Виходячи з аналізу вищезгаданих міжнародних стандартів, право на освіту, як важливий компонент системи прав і свобод людини, характеризується рядом основних ознак:

1. *Універсальність* – право на освіту належить кожній особі без будь-яких винятків або обмежень за ознаками статі, раси, національності, мови, релігійних переконань, соціального походження, стану здоров'я, переконань чи будь-яких інших ознак. Кожна особа має рівні можливості для доступу до освіти на всіх її рівнях, зокрема, йдеться також про подолання гендерної нерівності, а також нерівності, пов'язаної з фізичними чи психічними обмеженнями, соціально-економічним статусом чи місцем проживання. Універсальність права на освіту підкреслює його фундаментальний характер у структурі основоположних прав людини.

2. *Доступність* для всіх, що означає відсутність будь-яких бар'єрів, які можуть перешкоджати особі отримати освіту (як фінансових бар'єрів, так і бар'єрів, пов'язаних з місцем проживання, соціальним статусом або особливими потребами людини).

3. *Якість процесу реалізації права на освіту*, що передбачає не лише доступ до освітніх установ, але й гарантію отримання якісної освіти, що сприяє повному розвитку людської особистості. Якість освіти вимагає наявності кваліфікованих викладачів, належного навчального середовища та ефективних навчальних програм.

4. *Адаптивність*. Система освіти повинна бути гнучкою і адаптованою до потреб різних груп населення, включаючи осіб з особливими освітніми потребами, мігрантів, національні меншини та інші вразливі групи.

Підкреслимо, що попри значні досягнення в галузі освіти на глобальному рівні, існує ряд викликів, з якими світова спільнота продовжує стикатися. Це, зокрема, нерівний доступ до якісної освіти в залежності від географічного розташування, соціально-економічного статусу та

статі. Крім того, сучасний світ вимагає адаптації освітніх систем до швидких технологічних змін, що поставило питання про необхідність постійного оновлення змісту та форматів навчання.

Так, сучасні реалії світу створюють потребу у зміні традиційних систем освіти, оскільки технологічний прогрес швидко розвивається, змінюючи способи комунікації, роботи та життя взагалі. Стрімкий темп змін вимагає адаптації освіти до нових умов, щоб забезпечити учням та студентам необхідні навички і знання для успішної адаптації до сучасного світу та конкуренції на ринку праці. Безперечно, такі умови вимагають постійного оновлення змісту та форматів навчання, впровадження нових технологій, активного використання інтерактивних методів навчання, сприяння розвитку навичок критичного мислення, творчого підходу та спроможності до самостійного навчання. Тільки така постійна адаптація може забезпечити ефективну підготовку молодого покоління до викликів і можливостей сучасного світу.

Висновки. Право на освіту є невід'ємною частиною системи конституційних прав та свобод людини і громадянина та лежить в основі розвитку справедливого та вільного суспільства, забезпечуючи кожній людині можливість реалізувати свій потенціал та активно брати участь в житті суспільства. Забезпечення доступу до якісної освіти для всіх без винятку є ключовим завданням держави та міжнародної спільноти на шляху до досягнення сталого розвитку та зміцнення прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Загальна декларація прав людини. 1948. URL: <https://www.coe.int /uk/web/>

[compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version-](https://www.coe.int /uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version-) (дата звернення: 12.02.2024).

3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права. 1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення: 12.02.2024).
4. Конвенція з подолання дискримінації в освіті. 1960. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_174#Text (дата звернення: 12.02.2024).
5. Конвенція про права дитини. 1955. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 12.02.2024).
6. Recommendation used to measure progress towards education target. 1974. URL: <https://www.peace-ed-campaign.org/unesco-1974-recommendation-used-measure-progress-towards-education-target-4-7/> (date of application: 12.02.2024).
7. Саламанська декларація та Рамки дій щодо освіти осіб з особливими освітніми потребами. 1994. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-94#Text (дата звернення: 12.02.2024).
8. Рогач О.Я., Белов Д.М. Зміна сучасної парадигми українського права в умовах військової агресії з боку РФ. *Науковий вісник УжНУ. Серія «Право»*. Випуск 70(2). 2022. С. 136–141.
9. Белов Д.М., Громовчук М.В. Конституційно-правові засади статусу особи: окремі аспекти. *Аналітично-порівняльне право*. № 1. 2021. С. 21–26.